

Prepoznavanje oseb v kazenskem postopku — psihološki vidik

Zoran Milovanović*

Sodobna kriminalistika je iz dneva v dan bogatejša za nove metode, s katerimi je mogoče opravljati identifikacijske ekspertize. Na ta način postaja vedno širši krog dejstev, ki so pomembna za ugotavljanje resnice v kazenskem postopku. Kljub temu, da stvarni dokazi načelno prevladujejo, kar izhaja iz njihove ekzaktnosti in objektivnosti, si le-ti v praksi še vedno niso priborili tistega mesta, ki jim glede na njihov pomen pripada. Na osebne vire spoznanja, ki so vsebovani v izjavi priče in priznanju obdolženega, se mnogo pogosteje zanašamo, kot bi bilo potrebno glede na zahteve, ki izhajajo iz okoliščin konkretnega primera. Posledica takšnega stanja je tudi dejstvo, da ostaja prepoznavanje, bodisi kot samostojen dokaz ali v kombinaciji z drugimi dokazi, ena od najpogostejših metod identifikacije neznanih storilcev kaznivih dejanj. Po svoji naravi je to izredno občutljiva in zapletena metoda. Vendar pa te njene značilnosti dostikrat ostajajo premalo upoštevane. Namreč, za laika je prepoznavanje najprepričljivejši dokaz, pa tudi operativni delavci in procesualisti jim radi nekritično pripisujejo velik pomen. Možnost napake, ki jo ilustrira dolga in bogata zgodovina sodnih zmot, kaže na potrebo po veliki previdnosti pri uporabi tega dokaznega sredstva.

Teža problematike prepoznavanja terja preučevanje z različnih vidikov. Ne da bi zmanjševali pomen ostalih, smo se odločili, da se v tem delu zadržimo na psiholoških razsežnostih navedenega problema. Namreč, čeprav neustrezno izveden postopek lahko često štejemo za vzrok napačne prepoznavne, se ta v največji meri lahko pripiše nezanesljivosti človeške percepcije in spominjanja, kot tudi nagnjenju, da podlegamo tudi najmanjši, celo nenamerni sugestiji. Že Jeremy Bentham¹ je zapisal, da so »priče oči in ušesa pravice«. To vsekakor so, vendar se te oči in ušesa nagibajo k napakam, kajti »presenetljivo veliko število ljudi, ki niso niti daltonisti, niti jim ni potreben očesni zdravnik, in za katere lahko utemeljeno domnevamo, da imajo normalen vid, tega v resnici nimajo. Ne morejo zaznati niti podrobnosti niti razlike, pa tudi ne odstopanja v obliki, velikosti in položaju, kot to lahko

store osebe, ki so v tem pogledu normalne.«² Toda, treba je povedati, da težave pri prepoznavanju lahko opazimo tudi pri osebah, ki imajo normalen vid. Za to je več razlogov in ti dajejo pečat ne le prepoznavanju, temveč izjavi priče v celoti. Njihovo poznavanje je izredno dragoceno za preiskovalce, ker jim omogoča pravičen pristop in ustrezno oceno zanesljivosti izvedenega dokaza v vsakem konkretnem primeru.

Raziskovanja psiholoških vidikov prepoznavanja so se pričela kot kombinacija jasno izločenih področij specializacije v eksperimentalni psihologiji, vključno s področjem percepcije, memorije in socialne psihologije. Namreč, da bi bila sposobna točno opraviti prepoznavanje, mora priča pred tem dobro videti storilca, zadržati zaznani lik brez kakršnihkoli sprememb v spominu in ga oživeti, ko je poklicana, da prepozna osumljenega. Pojem prepoznavanje se nanaša na celoten omenjeni proces.

Preučevanje tega pojava je bilo v preteklosti omejeno na raziskovanje v okviru vsake od navedenih faz. Specialisti s področja percepcije so se usmerjali na dejavnike, ki vplivajo na zavest priče o objektih in njihovih odnosih. Psihologi, ki so se ukvarjali s spominom, so preučevali spremembe, ki nastajajo od trenutka, ko je dogodek ali lik zaznan, do trenutka, ko se obudi spomin nanj. Socialne psihologe je zanimal način, kako druge osebe in okolje vplivajo na pričino obnašanje med celotnim procesom. Čeprav so bili raziskovalci s področja eksperimentalne psihologije tradicionalno usmerjeni na čista raziskovanja in so samo občasno prenašali rezultate svojega dela v prakso, so se nekatera od zgodnjih del v uporabni psihologiji ukvarjala tudi z njenimi kazenskimi in procesnimi vidiki.³ Ker so zaznali glavne protislovnosti, ki so se ponavljale med izjavami različnih prič glede istega kaznivega dejanja, so se mnogi psihologi pričeli ukvarjati s psihologijo pričevanja ter preučevali napake v percepciji, nezanesljivost spomina in njihov vpliv na izpovedbo priče ter prepoznavanje.⁴ Potreba po globljem preučevanju tega področja je deloma tudi posledica prejšnjih senzacionalističnih pristopov, ki so človeške možgane skrčili na mehanizem za registracijo.

* Dr. Milovanović Zoran, asistent Pravne fakultete v Beogradu, Bulevar Revolucije 67, 11000 Beograd.

¹ Jeremy Bentham, *Traite des preuves judiciaires*, Paris, 1823 prema F. Gorphe, *L'appréciation des preuves en justice*, Paris, 1947, str. 348.

² D. McCarty, *Psychology and the law*, str. 186.

³ H. Münsterberg, *On the witness stand*, 1908.

⁴ H. Gross, *Criminal psychology*, 1911; W. Stern, *Zur psychologie der aussage*, 1902; J. Varendonck, *Psychologie du temoignage*, 1914.

V zadnji polovici stoletja so raziskovanja jasno pokazala neutemeljenost takšnih trditev, in sicer iz treh glavnih razlogov. Prvič, percepcija ni le pasivno zapisovanje dogodkov in likov v spomin, temveč ustvarjalni proces, v katerem ljudje, zavestno ali nezavestno, sprejemajo samo omejeno število signalov, ki jih pošilja okolica. V kakšni meri je zaznavanje teh signalov popolno in točno, je stvar predpostavk. Glede na to, da je percepcijska izkušnja oziroma zaznana vsebina del intimne sfere človeka, ni druge možnosti, da o tem nekaj izvemo kot po njegovih izjavah. Na žalost, ta izjava lahko ali pa tudi ne ustreza zaznavani vsebini.

Drugič, predstava o dogodku ali liku ni stalna, temveč se vseskozi spreminja. Nekatere podrobnosti ljudje nezavestno spreminjajo ali pa jih dodajajo, da bi potrdili originalno predstavo, medtem ko druge enostavno pozabljajo.

Na koncu, kot tretje, način, kako informacijo o nekem dogodku ali liku oživimo in posredujemo, kot tudi samo dejanje prepoznavanja predloženih oseb, močno vpliva na zapomnjeni dogodek, tudi najmanjša sugestija pa lahko povzroči nepopravljive posledice.

ZAZNAVANJE OSEB

Zaznavanje oziroma percepcija je psihološki proces, v katerem se zavedamo stvarnosti okoli sebe.⁵ Glede na to, da gre za proces, na katerega vplivajo številni dejavniki, moramo takoj poudariti, da je za njegovo razumevanje, razen teh, posebno pomembna vrsta objekta, ki ga zaznavamo. Ker se v tem članku ukvarjamo s prepoznavanjem oseb, je jasno, da bo ta objekt v središču naše pozornosti. Takšen pristop je rezultat dejstva, da splošna znanja, ki jih dajejo splošna in sodna psihologija, čeprav so zelo koristna, ne omogočajo dovolj diferenciran pristop, ki bi osvetlil vse vidike problematike zaznavanja človeških likov.

Na kakšen način zaznavamo ljudi? Ali se obnašamo enako, kot če gre za kak predmet? Zdi se, da ne, kajti, kot pravi Allport:⁶ »Nikoli ne zaznavamo neko osebo, ne da bi istočasno zaznali, da je to oseba.« Za razliko od ostalih ob-

jektov ljudje naredijo na nas vtis s svojimi cilji, svojo življenjskostjo, svojimi nameni do nas in s svojo relativno nepredvidljivostjo.⁷ Reakcija na ljudi kot objekte zaznavanja je zasnovana na trenutni oceni kompleksa, ki, grobo rečeno, zajema osnovne fizične karakteristike, stil oblačenja, način govora in izraz obraza.⁸

V procesu opazovanja ljudi je nenavadno pomemben človekov obraz. Je eden izmed najkompleksnejših in najzanimivejših objektov opazovanja v naravi. To izhaja, med drugim, tudi iz tega, da ima obraz veliko identifikacijsko vrednost, ter zaradi izražanja mnogih sporočil s svojim izrazom tudi izreden komunikacijski pomen. Njegovo identifikacijsko vrednost, v smislu prepoznavanja, znatno poveča dejstvo, da je na njem mogoče opaziti tudi neko posebno obeležje.

Poleg človeškega obraza, ki ga v stiku z drugimi osebami skoraj vedno zaznavamo, so pomemben objekt tudi ostali elementi celotnega človekovega videza (konstitucija, višina, teža, starost, način gibanja, obleka in drugo). V njih je prav tako mogoče odkriti značilnosti, ki so same zase ali v povezavi z drugimi pomembne za prepoznavanje. Toda čeprav je človek svojevrsten sklop individualnosti, ljudi pri prvem srečanju ne zaznavamo na podlagi »počasnega in težkega sestavljanja delov, marveč kot enotno strukturo«,⁹ medtem ko se vtisi o njih na sploh in njihovem fizičnem videzu oblikujejo na temelju zelo malo informacij. To je zelo pomembno, ker obstaja izraženo nesorazmerje med polno mero človeške individualnosti in stopnjo, do katere se doživlja s preprostim vizualnim zaznavanjem. Glede na to je povsem razumljivo, da trenutna nepričakovana situacija, kakršno po pravilu predstavlja kaznivo dejanje, v glavnem ne omogoča zaznavanje vseh značilnosti, ki so pomembne za prepoznavanje. Ljudje v večini primerov opažajo samo določene značilnosti, medtem ko drugih ne zaznavajo. Razlog za to je omejenost človeških čutil, ki omogočajo zaznavanje samo določenega števila signalov iz okolice.¹⁰ Število tistih, ki najdejo svojo pot do spomina, je še manjše. Da bi premagal ta problem, opazovalec nezavedno razvija strategijo, s katero bi povečal izbor v procesu zaznavanja in osredotočil svojo pozornost na najpotrebnejše podrobnosti. Na žalost, takšna strategija, čeprav

⁵ G. Allport, Sklop i razvoj ličnosti, str. 633; R. Woodworth, D. Marquis, Psychology, a study of mental life, str. 402; A. Adler, Poznavanje čoveka, str. 97; M. Aćimović, Uvod u psihologiju krivičnog postupka, str. 40.

⁶ G. Allport, op. cit., str. 653.

⁷ Ibid., str. 664.

⁸ D. Yarmey, Introspection and imagery reports of human faces, str. 712.

⁹ G. Allport, op. cit., str. 637.

¹⁰ A. Trankell, Reliability of evidence, str. 18.

učinkovita v vsakdanjem življenju, često vodi k netočnemu zaznavanju v primerih, ko je treba prepoznati neko osebo. Priče se v glavnem ne zavedajo deformacij, ki zaradi tega nastajajo, in lahko zaznajo svoje napake le tedaj, ko se soočijo z nečim, kot je optična iluzija.¹¹

Poleg izbora sta za človeško zaznavanje pomembna pojavna kategorizacija¹² in implicitni karakter,¹³ ki se nanašata na sposobnost zaznavanja natančnih razlikovanj med ljudmi in težnje, da o različnih obeležjih njihovega videza govorimo v okvirih določenih kategorij, da se predstava o drugih ustvarja na podlagi lastnega implicitnega značaja, in se pri tem ne ozira veliko na resnične značilnosti osebe, ki jo opazujemo. To vse pomeni, da je opazovanje ljudi zelo kompleksen psihični proces. Le-te kot tudi opazovanja nasploh ne moremo istiti s funkcijo fotografskega aparata, ker je v opazovanju vedno nekaj človeških lastnosti tistega, ki opazuje.

1. Pogoji opazovanja

Proces opazovanja terja, da ga razen skozi posebnosti, ki ga označujejo, opazujemo tudi skozi prizmo pogojev, v katerih poteka. Te pogoje je mogoče klasificirati na različne načine,¹⁴ najbolj logična pa se zdi delitev, ki razlikuje objektivne in subjektivne pogoje.¹⁵

a) Objektivni pogoji opazovanja

Pod objektivnimi pogoji razumemo vse tiste pogoje, ki označujejo eno izmed dimenzij časovno-prostorskega in situacijskega konteksta, znotraj katerega opazovanje poteka. Vsak od teh pogojev ima lahko velik vpliv, zato jih moramo ugotavljati in analizirati v vsakem konkretnem primeru.

Čas. Čas je zelo pomemben element percepcije, ki ga doživljamo na dva različna načina. Prvič kot dimenzijo, ki je sama za sebe objekt percepcije, in drugič kot dimenzijo, znotraj katere potekajo dogodki.

Oba vidika te dimenzije sta zelo pomembna za izjavo priče. Toda glede na to, da smo osredno-

¹¹ Ibid., str. 15; V. Vodinec, *Kriminalistika*, str. 288.

¹² J. Bruner et al., *A study of thinking*, str. 9.

¹³ J. Bruner, R. Tagiuri, *The perception of people*, u ediciji G. Lindzer, *Handbook of social psychology*, str. 601.

¹⁴ R. Woodworth, D. Marquis, op. cit., str. 423; A. Trankell, op. cit., str. 20

¹⁵ F. Gorphe, *La critique du temoignage*, str. 336.

točeni le na eno posebno obliko te izjave, je odločilnega pomena vprašanje, ali in v kakšni meri vpliva dolžina opazovanja na kakovost predstave o likih ljudi. Sklep, ki se vsiljuje in ga potrjujejo tudi številne raziskave,¹⁶ je, da je pomnenje mnogo preciznejše, če je percepcija trajala dalj časa. Toda, ali je res vedno tako? Iz lastnih izkušenj nam je znano, da se nam zgodi, da si dobro zapomnimo lik neke osebe, ki smo jo videli le bežno, da pa nam lik druge osebe, s katero smo prebili dalj časa in se z njo celo pogovarjali, ostane povsem nejasen. Žrtve posilstva, ki jih jemljemo samo kot enega izmed primerov, pogosto napačno prepoznavajo storilce, čeprav so bile z njimi dalj časa v stiku. Tako se je zgodilo tudi v postopku odkrivanja storilca cele serije posilstev v Novem Beogradu. Storilec je pričakal žrtve, ki so se vračale domov v poznih nočnih urah, in jih v dvigalih spolno zlorabljal ali posiljeval. Čeprav je prebil v dvigalih dovolj časa, da bi si ga lahko žrtve dobro ogledale, se je zgodilo, da so štiri od njih prepoznale napačno osebo, ki jim je bila predočena skupaj z drugimi. To pomeni, da celo takšne situacije, ki na videz izpolnjujejo pogoje za kakovostno percepcijo, ne zagotavljajo zanesljivega prepoznavanja. S tem ne želimo zanikati, da dolžina opazovanja prispeva k boljši predstavi o liku, marveč samo opozarjamo, da takšne okoliščine ne smemo kar tako podcenjevati. Vedno jo je treba upoštevati v sodelovanju z drugimi pogoji, ki jih ni mogoče eliminirati, celo v eksperimentalno ustvarjenih situacijah ne.

Potrebno pa je upoštevati, da je do napak pri prepoznavanju najpogosteje prihajalo pri opazovanju, ki je trajalo kratek čas, nekaj sekund. To je, med drugim, okoliščina, ki je zelo pogosta pri izvrševanju kaznivega dejanja. Stopnja, do katere je priča lahko tedaj prizadeta, najbolje prikazuje masovni eksperiment, ki ga je izvedel Buckhout.¹⁷ Gledalcem nočnih novic na kanalu IV (NBC) v New Yorku so nekega večera, brez prejšnjega obvestila, prikazali video posnetek napada na neko žensko, kateri je napadalec iztrgal torbo iz rok in pobegnil. Pri begu s kraja dejanja se je storilec za 1—2 sekunde pojavil v središču kamere, ki je snemala dogodek. Ves dogodek je sicer trajal 12 sekund. Potem so gledalcem prikazali 6 oseb, ki so bile podobne storilcu, pri čemer so jih opozorili, da morda

¹⁶ Ibid., str. 337; R. Laughery et al., *Recognition of human faces*, str. 477.

¹⁷ R. Ruckhout, *Nearly 2000 witnesses can be wrong*, str. 7.

storilca tudi ni med prikazanimi osebami. Pozvali so gledalce, naj sodelujejo v eksperimentu in jih prosili, naj se oglasio po telefonu in opravijo prepoznavanje. Od približno 2000 udeležencev je napadalca točno prepoznalo le 14,1 %. To je enak izid, kot bi ga bilo mogoče pričakovati na podlagi verjetnostnega računa, če bi gledalci ugibali, ne da bi posnetek sploh gledali, in bi bila možnost točnega odgovora 1 : 7.

Kraj. Kraj, na katerem oziroma s katerega je opravljeno opazovanje, je bistven dejavnik za oceno možnosti, da priča dobro vidi storilca. Vprašanja, ki se pri tem pojavljajo, se nanašajo na oddaljenost, s katere priča opazuje dejanje, zorni kot in položaj, ki ga opazovalec zavzema.

Povsem razumljivo je, da postavlja večja ali manjša oddaljenost objekta pričo v slabši ali ugodnejši položaj glede zaznavanja. Znano je, da lahko človeka pri normalnih svetlobnih pogojih razlikujemo od ostalih objektov okolja, v katerem se giblje, že na precej veliki oddaljenosti. Bodalev¹⁸ poudarja, da znaša okoli 2 kilometra. Toda tisto, kar je tukaj posebno pomembno, je vprašanje, s kakšne razdalje lahko priča še dobro zazna neko osebo. Avtorji, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, se niso konkretno izjasnili samo o tem, temveč so oblikovali cele tabele oddaljenosti, s katerih se lahko opazijo in razlikujejo določeni deli telesa in obraza.¹⁹ Pri tem so vedno vzeli kot primer človeka z normalnim vidom. Iz ponujenih tabel je razvidno, da je razločevanje vedno slabše, čim bolj je oddaljen objekt, slika, ki jo dobi opazovalec, pa postaja vse bolj revna. To je tudi eden od vzrokov zmot pri napačnem prepoznavanju. Nevarnost takšnega izida se posebej pojavi, ko priča, ki opazuje nekaj sto metrov oddaljeno osebo, sklepa, da pozna to osebo. Ker ne razume, da tisto, kar vidi, ni jasno izdiferencirana celota, marveč samo nekateri njeni elementi, svojo predstavo poistoveti s stvarnostjo oziroma z znano osebo. Ta psihološki fenomen, ki je sestavni del percepcije, imenuje Trankell²⁰ logični mehanizem kompletiranja. Pričevanja na podlagi takšnih zaznav morajo vedno strogo preveriti z rekonstrukcijo in morebitnim izvedeništvom.

¹⁸ A. Bodalev, prema V. Vodinelić, Neka praktična i teoretska pitanja u vezi s predočavanjem radi prepoznavanja, str. 523.

¹⁹ F. Meinert, A. Bodalev, Vinsent, svi prema V. Vodinelić, op. cit., str. 523; F. Gorphe, La critique du temoignage, str. 338.

²⁰ A. Trankell, op. cit., str. 18.

Kot, iz katerega poteka opazovanje, in položaj, ki ga priča zavzema v danem trenutku, imata prav tako velik pomen. Namreč, znano je, da najbolje vidimo tiste objekte, ki so točno pred nami, slabše pa tiste, ki se nahajajo v kotih našega vidnega polja, prav tako pa tudi, da spremembe v položaju vodijo k spremembam v perspektivi, v zvezi s tem pa lahko nastajajo določene izkrivljenosti v vizualni predstavi.

Svetloba. Se eden od pogojev, ki neposredno določajo kakovost percepcije, je svetloba. Zaznavanja v različnih svetlobnih pogojih (mrak, noč brez ali z mesečino, dnevna svetloba, umetna svetloba) so zelo različna tudi glede vsebine, predvsem glede podrobnosti ustvarjene predstave. Poleg tega lahko določeni svetlobni pogoji povzročijo predvsem pri sugestibilnejših osebah tudi optične prevare.²¹ Ker pri opazovanju ljudi prav podrobnosti predstavljajo najzanesljivejšo osnovo za kasnejše prepoznavanje, je vedno treba ugotavljati, ali sta v konkretnem primeru intenzivnost in značaj svetlobe (difuzna, koncentrirana, mirujoča, v gibanju) omogočala, da so bili omenjeni detajli opaženi. Ni potrebno posebej omenjati, da je v zvezi s tem potrebno ugotoviti tudi to, ali priča ima oziroma nima pomajkljiv vid.

Narava dogodka. Na nek način smo že opozorili, da zaznavanje nekega objekta, čeprav specifično po svoji naravi, ne moremo izločiti iz situacijskega konteksta. V tem smislu sta zelo pomembna narava in značaj samega dogodka, kot tudi nekatere njegove dimenzije. Čeprav je vpliv na zaznavanje, ki ga ima ta dejavnik, relativen, oziroma se pri pričah različno izraža in bomo o njem več govorili skozi prizmo delovanja subjektivnih pogojev zaznavanja, menimo, da ga je treba omeniti tudi na tem mestu, ker je to objektiven element, ki ga je treba ugotavljati ne glede na konkretni učinek.

V zvezi s situacijskim kontekstom je treba nujno poudariti pomen dejstev, kot so teža kaznivega dejanja oziroma intenzivnost nasilja v nekem dejanju,²² število vpletenih oseb, posamezne značilnosti in neobičajne podrobnosti v fizičnem izgledu, dinamiko kaznivega dejanja, kot tudi to, ali je priča opazovala storilca v trenutku izvrševanja dejanja ali prej oziroma kasneje, ko se še ni zavedala vloge človeka, ki ga gleda.

²¹ F. Gorphe, La critique du temoignage, str. 343.

²² B. Clifford, J. Scott, Individual and situational factors in eyewitness testimony, str. 352.

b) Subjektivni pogoji zaznavanja

V celoti pogojev, ki oblikujejo, določajo in povzročajo motnje v zaznavanju, imajo velik vpliv tudi tisti, ki sodijo v t. i. osebno oziroma subjektivno področje človeka. Ti pogoji so deloma rezultat zunanjih dražljajev, ki preko izražanja v vidnem polju povzročijo pri priči določeno psihično stanje, kot sta npr. strah in vznemirjenost, delno pa posledica že obstoječih psiholoških predispozicij, ki se kažejo v njegovih interesih, pričakovanjih, željah, motivih, izkušnjah in predsodkih. Vsi ti pogoji v povezavi z določenim psihofizičnim zdravstvenim stanjem tvorijo bistveni element percepcijske sposobnosti priče, da v sklopu ustreznih objektivnih okoliščin opazuje.

Zaradi njihovega pomena za potek tega psihičnega procesa jih moramo spoznati in razumeti in tako omogočiti racionalno in ustrezno sodbo o izjavi priče v vsakem konkretnem primeru. Pri tem je potrebno upoštevati, kot temu pravi Gross,²³ da »sedanja sposobnost opazovanja nekega človeka ne dovoljuje dedukcije o njegovi večerajšnji sposobnosti, ker je odvisna od celote subjektivnih in objektivnih pogojev, ki so obstajali v trenutku zaznavanja.«

Stres. Stres je zelo močan omejevalni dejavnik v procesu zaznavanja. Čeprav preiskovalnega sodnika lahko impresionira trditev oškodovanca: »Bil sem tako preplašen, da se mi je njegov obraz vtisnil za vedno v spomin,« so psihološka raziskovanja pokazala, da sposobnost zaznavanja znatno pada, ko je opazovalec paničen ali prestrašen.²⁴ Takšno stanje pogojuje vrsta psiholoških reakcij. Prestrašena priča bo lahko izjavila, da se ji je pospešil ritem bitja srca in dihanja, vendar navadno ni sposobna opaziti, da je strah povzročil tudi fiksacijo oči.²⁵ Ta fiksacija bistveno zmanjšuje sposobnost zaznavanja predvsem podrobnosti na robu vidnega polja.

Hud strah pripelje tudi do pojava t. i. percepcijske obrambe, pri čemer oseba, s tem da zapre oči, poskuša blokirati tudi vsa druga čutila za

signale, ki povzročajo strah.²⁶ Ti signali so lahko grozeči izraz na obrazu napadalca v temačni ulici, pištola ali nož v njegovi roki in podobno. Najboljši primer za percepcijsko obrambo je obnašanje nekaterih gledalcev med prikazovanjem grozljivih filmov. Mnogi zaprejo oči, dokler »nevarne scene« niso mimo. Takšne reakcije so redni spremljevalec izvrševanja nekaterih brutalnih kaznivih dejanj.

Tudi tedaj, ko je sposobna normalno opazovati dogodek, se bo priča osredotočila na tiste vidike, ki so psihološko najpomembnejši. Tako se npr. pri posilstvu oškodovanka v glavnem osredotoči na možnost bega, morebitni nož ali pištolo v rokah napadalca. Delno ali popolnoma pa v takšnih situacijah zanemari njegov obraz, splošni fizični videz in posamezne značilnosti. Ni potrebno posebej poudarjati, kako pomemben vpliv ima lahko to na sposobnost oškodovanke, da kasneje opravi pravilno prepoznavanje.

Socialno-psihološki dejavniki. Čeprav imajo številne naravne omejitve, kot tudi tiste, ki jih pogojujejo objektivni pogoji, precejšen vpliv, so vendarle socialno-psihološki dejavniki tisti, ki delujejo mnogo bolj prefinjeno in izkrivljajo percepcijo. Da bi nadomestila percepcijski izbor, uporablja priča pričakovanja ne le v določanju, kaj bo zaznavala, marveč tudi, kako bo razlagala tisto, kar je opazila. To nastane tako, da se fragmentarne informacije o objektu ali dogodku, ki ga opazuje, združijo v obstoječi koncept, ki temelji na splošnem znanju neke osebe. Na ta način se pozornost nezavedno prenese z objekta opazovanja na pričakovani vtis. Nevarnost zmotne prihaja še posebej do izraza v tistih situacijah, ko traja opazovanje malo časa in ko se objekt opazovanja razlikuje od pričakovanega. Najboljša ilustracija pomena tega dejavnika so številne nesreče pri lovu, ko prihaja do nepredvidene zamenjave objektov.²⁷

Poleg pričakovanj, ki temeljijo na predhodni izkušnji in znanju, so tudi stališča, predsodki, interesi in motivi, ki jih ljudje nosijo v sebi, tisti, ki modificirajo in izkrivljajo s percepcijo izoblikovano predstavo.²⁸ Tako so na primer poskusi v socialni psihologiji pokazali, da so ljudje na-

²³ H. Gross, Über zengenprüfung, Monatsschrift für kriminalpsychologie und strafrecht-reform, str. 579.

²⁴ R. Yerkes, J. Dodson, The relation of strenght of stimulus to rapidity of habit information, str. 459; M. Berkun et al., Experimental studies of psychological stress in man, str. 47; L. Postman, J. Bruner, Perception under stress, str. 322.

²⁵ A. Noton, D. Stark, Eye movements and visual perception, str. 113.

²⁶ E. McGinnies, Emotionality and perceptual defense, str. 244.

²⁷ V ZDA v vsaki lovski sezoni izgubi tako življenje okoli 700 ljudi. New York Times, 12. 11. 1976.

²⁸ A. Trankell, op. cit., str. 18; G. Allport, L. Postman, The psychology of rumor, str. 56; E. Altavilla, La psicologia giudiziaria, str. 10; F. Gorphe, La critique..., str. 357.

gnjeni k temu, da povezujejo fizični videz in značajske poteze osebnosti.²⁹ Še več, percepcijska deformacija se povečuje, če je objekt opazovanja za pričo neprijeten.³⁰ To je pomembno, ker lahko povzroči, da žrtev nenamerno popači svojo predstavo o napadalcu in vanjo vključi tudi takšne znake, ki še bolj tipično ustrezajo kriminalnemu značaju osebnosti storilca.

POMNENJE OSEB

Enkrat zapomnjeni dogodek ali lik neke osebe ne ostaja v daljšem časovnem obdobju v spominu nespremenjen. Ljudje pozabljajo hitro in lahko. Ta fenomen so preučili že zelo zgodaj in je eden izmed pglavitnih postulatov v psihologiji spoznavanja.³¹ Z eno besedo, spomin s časom peša. Zapomnjena vsebina se krči na dosti poplošno predstavo, iz katere počasi izginjajo podrobnosti, ki so prepuščene pozabljanju. Čim več časa mineva, tem bolj je izrazit ta proces. V klasičnih primerih prepoznavanja osumljenca s strani priče običajno preteče več dni ali celo mesecev od kriminalnega dogodka, kar znatno zmanjšuje število koristnih informacij v spominu in resno ogroža končni učinek izvajanega postopka. Iz te okoliščine izhaja potreba, da organi kazenskega postopka poznajo mehanizem njene delovanja. Ž željo, da se izognemo ponavljanju stališč iz klasične sodnopsihološke literature, se bomo tukaj zadržali pri vprašanih sposobnosti priče, da v spominu zadrži in kasneje opiše lik storilca, in njenega odnosa do rekognitivnega spomina kot posebne vrste spomina.

1. Pomnenje in opisovanje

Preden pristopimo k dejanju prepoznavanja oseb, je potrebno od priče zahtevati, kot to izrecno predvideva ZKP (čl. 233), da opiše osebo, ki jo je videla, in navede znamenja, po katerih se ta loči od drugih oseb. Opis, ki ga posreduje priča, se ne sme omejiti na preprost opis, temveč

²⁹ P. Secord, The role of facial features in interpersonal perception, u ediciji R. Taguiri, L. Petrullo, Person perception and interpersonal behavior, str. 300.

³⁰ G. Asthana, Perceptual distortion as a function of the valence of perceived object, str. 119.

³¹ J. Adams, Human memory, str. 91; R. Grasberger, Psihologija krivičnog postupka, str. 85; B. Murdock, Human memory: theory and data, str. 19; R. Redmount, The psychological basis of evidence practices: memory, str. 253.

mora to biti verbalno ilustriranje značilnosti fizičnega videza neke osebe.³² Pri tem morajo imeti obeležja, ki se opisujejo, razlikovalni in individualni značaj.

Potem, ko je priča opisala osebo in so bili izpolnjeni ostali potrebni pogoji, je mogoče začeti s prepoznavanjem. Pri tem često prihaja do na videz čudnih situacij. Priče, ki so skrajno netačno in napačno opisovale neko osebo, jo uspevajo brez večjih težav točno prepoznati, medtem ko tisti, ki so točno opisovali, niso vedno sposobni tudi točno prepoznati.³³ Toda tu ne gre za nek poseben pojav, marveč za razliko, ki je znana v psihologiji in ki obstaja glede sposobnosti ljudi, da se nečesa spomnijo ali da nekaj prepoznajo. To je pravzaprav ena od osnovnih značilnosti spomina. V njem je spravljeno mnogo več informacij, kot smo jih sposobni priklicati v danem trenutku.³⁴ V želji, da se nečesa spomnimo, na primer videza neke osebe, smo prisiljeni iskati določene informacije v našem spominu in ko jih najdemo, odločiti o tem, ali so res tiste, ki smo jih iskali, ali ne. Postopek prepoznavanja izključuje potrebo po iskanju in nas postavlja v položaj, da odločimo o tem, ali je ponujeni odgovor v obliki predočene osebe pravi ali ne.

Sposobnost opisati že enkrat videno osebo je, kot izjemno važno vprašanje v postopku ugotavljanja identitete storilca kaznivega dejanja, že dolgo časa predmet raziskovanja znanstvenikov. Skorajda enotna ocena vseh, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, je, da je ta sposobnost slaba in da se je zelo nezanesljivo zanašati nanjo. To oceno utrjujejo številni primeri v praksi, pa tudi številni poskusi.³⁵ V skladu z njihovimi izidi je po našem mnenju tudi preprosto dejstvo, ki se

³² V. Vodinelić, Neka praktična i . . . , str. 519.

³³ A. Hellwig, Psychologie und vernehmungstechnik bei tatbestandsermittlungen, str. 150; F. Gorphe, La critique . . . , str. 314; E. Altavilla, op. cit., str. 306; A. Goldstein et al., Face recognition and verbal description of faces from memory, str. 19.

³⁴ G. Davies et al., Remembering faces: acknowledging our limitations, str. 19.

³⁵ E. Claparède, W. Stern, O. Lipmann, svi prema F. Gorphe, La critique . . . , str. 296—304; R. Heindl, prema J. Varendonck, op. cit., str. 74; K. Vickery, L. Brooks, Time spaced reporting a »crime« witnessed by college girls, str. 371; H. Ellis et al., The deterioration of verbal description over different delay intervals, str. 101; G. Dudycha, Psychology for law enforcement officers, str. 209; R. Buckhout, Eyewitness testimony, str. 29; L. Kuehn, Looking down a gun barrel: person perception and violent crime, str. 1161; R. Ruback, M. Greenberg, Crime victims as a witness: their accuracy and credibility, str. 412.

ga vsi bolj ali manj zavedamo, da se, ko poskušamo opisati nam dobro poznane osebe, srečujemo z ne majhnim številom težav. Težave postanejo seveda precej večje, če smo osebo, ki jo moramo opisati, videli le enkrat in to za zelo kratek čas, kar je okoliščina, ki skoraj redno spremlja izvrševanje kaznivih dejanj.

V čem so razlogi slabe sposobnosti ljudi, da opišejo že enkrat videno osebo? Brez iluzij, da lahko ponudimo popoln odgovor na to vprašanje, ki zajema celo vrsto psiholoških problemov, se bomo dotaknili le nekaterih njegovih vidikov, ki bodo, po našem mišljenju, prispevali k njegovemu boljšemu razumevanju.

V tesni zvezi s sposobnostjo opisovanja likov po spominu je način, kako jih doživljamo in shranjujemo v spomin. Že ob obravnavanju problema percepcije je bilo poudarjeno, da človeka ne doživljamo kot vsoto posameznih obeležij, temveč kot celovito strukturo ali sklop. Poskus opisovanja lika predpostavlja potrebo, da se ta sklop razvije v mrežo individualnih značilnosti, ki bodo zaporedno oživiljane. Ta naloga je izjemno težavna in njeno izvajanje redno spremljajo številne napake.

Spominjanje, kot tudi zaznavanje, je ustvarjalen proces. Vanj spravljene vsebine ne moremo reproducirati s preprostim pritiskom na gumb, kot na primer pri posnetem magnetofonskem traku. S predstavo ustvarjena slika o liku neke osebe, ki jo bomo opisovali, skorajda nikoli ne ustreza v popolnosti originalu, in je rezultat prejšnje izkušnje in procesa razmišljanja, ki preskrbuje nadomestila za elemente, o katerih priča ni prepričana, z željo, da zagotovi homogenost in logičnost vsebine, pripravljene za evociranje.³⁶ To lastnost spomina imenujemo »produktivna imaginacija«.³⁷

Pri razčlenjevanju zapomnjene vsebine ima velik pomen že prej omenjeni implicitni značaj osebnosti priče.³⁸ Ta lastnost pripelje do tega, da pri opisovanju drugih uporablja relativno ozko in omejeno število obeležij, ne da bi se kaj globlje ozirala na resnične značilnosti. Kot končni učinek tega nastajajo stereotipi, ki bistveno zmanjšujejo kakovost opisa.³⁹

V zvezi z opisovanjem je zelo zanimivo vprašanje verbalizacije vizualne predstave in njene interpretacije. Je enako pomembno tako v situa-

cijah, ko je opis podlaga za iskanje pobeglega storilca, kot tudi tedaj, ko gre le za preverjanje sposobnosti priče za prepoznavanje. Pri opisovanju izraža priča neko vrsto verbalnega sporočila, ki ga prejemnik poskuša primerjati z lastnim konceptom pomnenja in predstavljanja likov. Znotraj tega komunikacijskega procesa so številne točke, kjer lahko prihaja do napak in nerazumevanja. Predvsem način, kako priča izraža verbalno sporočilo, ne ustreza nujno načinu, na katerega tisti, ki sprejema to sporočilo, pomni in spravlja v spomin like. Poleg tega je bogastvo podrobnosti, ki jih osebni opis vsebuje, zelo težko spremeniti v besede, pogosto pa je tudi lik v spominu, ki ga priča opisuje, izkrivljen in nejasen. Zaradi tega je težko ugotoviti kakršenkoli otipljivejši element povezanosti med sposobnostjo opisovanja in prepoznavanja. Raziskave, ki so bile opravljene na tem področju, so to tudi jasno pokazale.⁴⁰

Iz njihovih rezultatov izhaja, da verbalna oblika opisa ne predstavlja tistega vsebinskega naboja, ki bi verno prenesel sporočilo, na podlagi katerega bi se lahko zanesljivo opravilo prepoznavanje, vendar je dejstvo, da ga bodisi samostojno ali z ustreznimi tehničnimi pripomočki⁴¹ policija že dolgo uporablja v praksi kot razmeroma učinkovit način odkrivanja in prijemanja pobeglih prestopnikov. Gorphe⁴² meni, da je to posledica dejstva, da verbalni opisi vendarle prinašajo dovolj koristnih informacij za uspešno identifikacijo. Celo v primerih, ko je njihova vsebina protislovna, to ni, po njegovem mnenju, zadosten razlog, da bi jih zavračali, ker vidi možnosti za njihovo uporabo v dopolnjevanju posameznih delov. Toda povsem drugačna je situacija tedaj, ko moramo odločati, ali je verbalna oblika opisa dovolj veljavno merilo za oceno sposobnosti priče, da opravi prepoznavanje. Menimo, da ni in ne more biti, ker opis po spominu ne odraža verne vsebine spomina in še manj možnosti njenega rekognitivnega mehanizma. V tem smislu menimo, da je mogoče sprejeti stališče Hellwiga,⁴³ da ni treba pripisovati prevelikega pomena dejstvu, da je opis, ki ga je

⁴⁰ A. Goldstein, J. Chance, Visual recognition memory for complex configuration, str. 257; J. Chance, A. Goldstein, Recognition of faces and verbal labels, str. 384; G. Davies et al., op. cit., str. 20.

⁴¹ Mislamo na tiste tehnične pripomočke, ki se uporabljajo za vizuelno rekonstrukcijo lika (risbe in kompozicijski portreti).

⁴² F. Gorphe, La critique..., op. cit., str. 306.

⁴³ A. Hellwig, op. cit., str. 150.

³⁶ R. Redmount, op. cit., str. 254.

³⁷ W. James, Principles of psychology, str. 44.

³⁸ J. Bruner, R. Tagiuri, op. cit., str. 601.

³⁹ G. Davies et al., op. cit., str. 22.

dala priča, netočen in napačen. Menimo, da je pravilno tudi stališče Vodineliča,⁴⁴ da priče, ki izjavlja, da ne more dati kakršnegakoli opisa, ne bi smeli diskvalificirati pri prepoznavanju.

2. Prepoznavanje

Prepoznavanje je del procesa pomnjenja. Kot psihični proces se sproža v trenutku, ko je treba sprejeti odločitev, ali določeni čutni signal, ki prihaja do nas, predstavlja sestavni del naše spominske izkušnje ali ne, oziroma ali je tisto, kar sedaj vidimo, slišimo ali čutimo, že bilo objekt registriranja naših čutil ali ne.⁴⁵ Očitno je, da je med prepoznavanjem in preprostim obnavljanjem zapomnjene vsebine velika razlika. Medtem ko v prvem primeru obstaja primerjalni primer, ki pomeni svojevrsten asociativni stimulus, v drugem primeru tega ni in je evociranje zasnovano na elementih volje in procesih razmišljanja. To je v psihološkem smislu temeljni vzrok dejstva, da sposobnost prepoznavanja najpogosteje v veliki meri presega sposobnost opisovanja po spominu. Ljudje ne le točneje in bolje prepoznavajo kot opisujejo, temveč so sposobni prepoznati tudi tisto, česar sploh niso mogli opisati.

Takšen, v bistvu izdiferencirani pristop k posameznim segmentom spomina je posledica razvoja psiholoških znanosti od XIX. stoletja do danes. Prejšnji pristop k spominu je temeljil, lahko bi rekli, na unitarnem principu.⁴⁶ Pomnjenje, vzeto v celoti, je bilo lahko dobro, povprečno ali slabo. Takšna splošna ocena ni odpirala možnosti za precizno razlikovanje med manifestacijo posameznih delov procesa pomnjenja. Sodobna psihologija meni, da takšno razumevanje ni pravilno, čeprav se je sicer še ohranilo pri posameznih avtorjih.⁴⁷ Izhaja iz dejstva, da spomina ni mogoče razumeti kot nek posebni in izločeni del psihe in dopušča možnost, da pomnjenje vseh podrobnosti, ki časovno in prostorsko pripadajo

istemu dogodku, kot tudi način njihovega izražanja, ne temelji nujno na enem načelu. To je posebno pomembno za razumevanje in oceno vrednosti prepoznavanja, ker dejstvo, da se priča ne more spomniti videza storilca in ostalih podrobnosti kaznivega dejanja, ne pomeni tudi, da jo je treba avtomatično izločiti, kar zadeva sposobnosti, da točno prepozna predočeno osebo.

Posebnost rekognitivnega dela spomina se izraža v tem, da njegove narave ne moremo popolnoma razložiti samo z vidika osnovnih značilnosti spomina na sploh. Vzrok za to je, da je prepoznavanje nekje na meji med razmišljanjem in instinkti.⁴⁸ To je bolj afektivni kot mentalni proces, ker ni odvisen le od volje in psihološkega napora.⁴⁹ Ti elementi, vtakani v spominjanje in sposobnost predstavljanja, so samo oporne točke za okrepitev sposobnosti prepoznavanja.

Gorphe⁵⁰ pojmuje prepoznavanje kot emotiven pojav, ki temelji na odrazu znanega, in se izraža s sodbo o identiteti, medtem ko Altavilla⁵¹ poudarja, da je to sodba o istovetnosti med neko sedanjo in preteklo percepcijo. Tudi v sodbni psihološki znanosti ni enotnega stališča o naravi prepoznavanja. Ena skupina avtorjev ga istoveti s trenutno sodbo o istovetnosti,⁵² druga skupina pa pojmuje prepoznavanje kot proces, pri katerem se, kot tudi pri običajnem evociranju, lahko določijo faze odkrivanja in izločevanja posameznih obeležij.⁵³

Ker predstava o liku neke osebe temelji na celovitem vtisu in ne na vsoti vidnih znakov, prepoznavanje ni proces, ki bi potekal na ravni integracije in dezintegracije. Predstavlja namreč odnos celote občutkov, ki nastanejo pri prvem zaznavanju in tistih, ki nastanejo v trenutku opazovanja predočenih oseb. V tem smislu je to stališče oziroma reakcija celotne človekove biti, ki je ni mogoče v celoti opredeliti, in ki vsebinsko odraža vtis poznanega. Razumljivo je, da ta

⁴⁸ J. Warendonck, op. cit., str. 78.

⁴⁹ G. Feingold, The influence of environment on identification of persons and things, »Journal of criminal law, criminology and police science«, 5/1914, str. 47.

⁵⁰ F. Gorphe, La critique..., str. 312.

⁵¹ E. Altavilla, op. cit., str. 302.

⁵² W. Kintsch, op. cit., str. 223; B. Murdock, op. cit., str. 79; D. Norman, op. cit., str. 522.

⁵³ J. Anderson, G. Bower, Recognition and retrieval processes in free recall, »Psychological review«, 79/1972, str. 97; E. Tulving, D. Thompson, Retrieval processes in recognition memory, »Journal on experimental psychology«, 87/1971, str. 116.

⁴⁴ V. Vodinelič, Neka praktična i..., op. cit., str. 520.

⁴⁵ W. Kintsch, Models for free recall and recognition, u ediciji D. Norman, Models of human memory, str. 74; B. Murdock, Modality effects in short term memory: storage and retrieval, str. 79; D. Norman, Towards a theory of memory and attention, str. 522.

⁴⁶ M. Graham, The confrontation clause, the hear-say rule and the forgetfull witness, »Texas law review«, 56/1978, str. 184.

⁴⁷ Ibid., str. 184; R. Redmount, op. cit., str. 260.

vtis, ki pripada afektivni sferi reagiranja, ni popolnoma osvobojen kontrole elementov psihološkega značaja, ki so vsebovani v evociranju, rekonstrukciji in primerjanju.⁵⁴ Čim bolj je predstava, ki jo ima priča, jasna in popolna, toliko bolj bo izražena tudi ta kontrolna funkcija. Toda, če afektivni kompleks, osvobojen teh spon, absolutno prevlada in se osvobodi nadzora psiholoških elementov, stopamo na področje, ki daje dokaj solidne predispozicije za nastanek napake. V tem smislu predstavlja zelo veliko nevarnost znani pojav deža-vu (že videno), ki v situacijah, ko človek prvič vidi nek predmet ali osebo, ustvarja vtis, da ga je že nekje prej videl. Ta občutek je lahko včasih zelo prepričljiv in lahko priča v trenutku, ko mora opraviti prepoznavo, zavede v zmoto. Nič manjša nevarnost pa prihaja od pojava, ki je v psihologiji znan pod nazivom nezavedni transfer.⁵⁵ Predvideva prenos zapomnjene vsebine iz enega časovnega in prostorskega konteksta v drugi, brez zavesti o tem. To pomeni, da lahko priča, če se med predloženimi osebami znajde tista, katere lik je zabeležen v njegovem spominu, »točno« prepozna to osebo, in je pri tem napačno prepričana, da jo je videla v sklopu kaznivega dejanja.

Glede na to, da je mogoče rekognitivni spomin preučevati z vidika različnih objektov, se bomo v glavnem osredotočili na obraz. Ta je, kot smo že prej omenili, eden izmed najzanimivejših in najbolj kompleksnih objektov v naravi in je vsakakor najpomembnejša komponenta v videzu človeka. Prav zato ima tudi ključno vlogo pri prepoznavanju. Toda po mišljenju mnogih kriminalistov je prav prepoznavanje obraza najšibkejši člen v mehanizmu rekognitivnega spomina.⁵⁶

Prepoznavanje na sploh, s tem pa tudi prepoznavanje obraza, vodita dva temeljna dejavnika:⁵⁷ globina obdelave stimulusa oziroma stopnja vtisnjenja individualnih obeležij in podobnost percipiranega in zapomnjenega gradiva. Predstavljata izhodišče vsake sodnopsihološke

analize vrednosti prepoznavne. Prvi od obeh dejavnikov pogojuje kakovost ustvarjene predstave ter po njej tudi psihološko kompetentnost, da se opravi prepoznavo.⁵⁸ Čim bolj globalna je obdelava stimulusa, tem manj se izražajo destruktivni učinki pozabljanja, ker zaznave zapuščajo bistveno trajnejše in močnejše sledove v spominu. Delovanje drugega dejavnika je v določeni meri pogojeno s situacijskim kontekstom v katerem mora priča primerjati in izbirati med predloženimi objekti.

Prepoznavanje obraza je mogoče gledati znotraj določenih časovnih in prostorskih dimenzij. Le-te so objektivni parametri, ki jih kot pri ostalih psiholoških pojavih, nikakor ne smemo zamenariti. V tem smislu je treba poudariti, da kljub temu, da nekatere raziskave niso uspele odkriti upadanje zanesljivosti prepoznavanja v časovnem obdobju enega meseca,⁵⁹ negativne posledice preteka daljših časovnih obdobj neusmišljeno zadevajo ta vidik izjave priče. Temeljni problem, ki se pojavlja pri prostorski dimenziji, se nanaša na vpliv, ki ga ima medsebojni odnos med okoljem, v katerem je opravljeno zaznavanje in okoljem, kjer poteka prepoznavanje. Sklep, ki se ponuja je, da je tisto okolje, v katerem je oseba, ki jo je treba prepoznati, prvič videna, najugodnejše tudi za optimalno delovanje duševnosti v procesu prepoznavanja.⁶⁰ Vzrok za to dejstvo, da zaznavanje in prepoznavanje ne predstavljata le interakcije priče in predložene osebe, marveč je z njo zaobsežen tudi celotni situacijski kontekst znotraj katerega se vsi ti psihični pojavi odvijajo. Če je prepoznavanje izvzeto iz tega konteksta in preneseno v povsem drugačne pogoje, kar se v praksi tudi najpogosteje dogaja, daje lahko tudi bistveno slabše rezultate.⁶¹

Čeprav obstaja trditev, da prepoznavanje obraza temelji na doživljanju celote in ne na primerjanju posameznih vidnih obeležij, ni mogoče zanikati dejstva, da imajo določene značilnosti obraza večji pomen od drugih. Številna raziskovanja kažejo, čeprav ni bil uporabljen istovrstni pristop, da pri prepoznavanju največ pozornosti

⁵⁴ G. Loftus, E. Loftus, Human memory: the processing of information, str. 48; B. Clifford, R. Bull, The psychology of person identification, str. 26; R. Buckhout, Eyewitness testimony, str. 30.

⁵⁵ E. Locard, E. Claparede, J. Varendonck, R. Lechat, svi prema V. Vodinelić, Kriminalistika, 1972, str. 159.

⁵⁷ F. Craik, R. Lockhart, Levels of processing: a framework for memory research, str. 671; V. Vodinelić, Neka praktična..., str. 520; J. Brown, Recall and recognition, str. 73.

⁵⁸ C. Parker, Legal psychology, str. 64.

⁵⁹ K. Laughery et al., Time delay and similarity effects in facial recognition, str. 490; J. Shepherd, H. Ellis, Effects of attractiveness on recognition memory for faces, str. 627; A. Goldstein, J. Chance, op. cit., str. 237.

⁶⁰ G. Feingold, op. cit., str. 48.

⁶¹ B. Clifford, R. Bull, op. cit., str. 28.

namenjajo zgornjim delom obraza, posebno čelu, liniji začetka las, očem in obrvim, znatno manj pa nosu, licom, bradi in ušesom.⁶² Toda tak vrstni red pomembnosti posameznih delov obraza ima le relativno vrednost. Ostaja dejstvo, da vsak del, vzet sam zase, najpogosteje ni dovolj za prepoznavanje, temveč ga je treba vedno gledati v odnosu do drugih delov obraza. Šele vsi skupaj predstavljajo enotno celoto, ki daje neki fizionomiji značaj individualnosti. Seveda, če ima obraz določena znamenja, ki so izjemno vidna (velik nos, brazgotina, zajčja ustnica ipd.), predstavljajo ta močan impulz v delovanju rekognitivnega mehanizma.

Poleg posameznih znakov je za prepoznavanje obraza velikega pomena tudi njegov splošni videz.⁶³ Fizionomije, ki v tem pogledu ne odstopajo od nekega namišljenega povprečja je težje prepoznati kot tiste, ki jim je mogoče pripisati atribut karakterističnih. Poleg tega so mnogo bolj izpostavljene nevarnosti napačne prepoznavave.

Dejstvo je, da obraz v svojem videzu doživlja stalne spremembe. Nekatero od njih so neznatne, druge pa imajo velik pomen. Lahko so namerne lahko pa so tudi rezultat naravnih tokov. Interes psihologov za te spremembe je vodila želja, da bi ugotovili, v kakšni meri lahko vplivajo na prepoznavanje. Laughery in Fowler⁶⁴ sta v tem smislu preučevala učinke natikanja in snemanja očal, umetne brade in spremembe pričeske. Učinek na prepoznavanje je bil enak v situacijah, ko je bil dodan ali odvzet kateri od omenjenih elementov. Prepoznavanje je trpelo najmanj škode, če je prišlo do sprememb v nošenju očal, nekaj več, če je šlo za spremembe pričeske in najbolj, če so bile spremembe glede brade. Podobne rezultate kažejo tudi raziskova-

nja, ki so jih opravili Patterson in Baddeley⁶⁵ ter McKelvie.⁶⁶

Poleg obraza, kateremu kot rečeno pripisujemo največji pomen pri prepoznavanju, nikakor ne smemo zanemariti vloge, ki jo na tem področju lahko imajo ostali elementi fizičnega videza, način gibanja človeka in obleka, ki jo nosi. Vse te komponente skupaj z obrazom predstavljajo enotno celoto, ki v vizuelnem pogledu naredi doživetje popolno. Njihovega pomena za prepoznavanje, še zlasti tedaj, ko priča ni dobro zaznala obraza storilca, pa v kriminalistični in psihološki literaturi še vedno ne upoštevajo dovolj. Razlog za to najdemo v dejstvu, da nimajo do takšne mere izražen diferencialni značaj, kar jih postavlja v identifikacijskem smislu v podrejen položaj v odnosu do obraza. Toda ta okoliščina nikakor ne zmanjšuje njihove vloge dejavnikov, ki lahko pomagajo in olajšajo prepoznavanje. Razumljivo pa je, da ti elementi ne smejo nikakor dobiti poglobitveni pomen v postopku prepoznavanja, kar se v praksi često dogaja. Njihov pomen za izjavo priče je potrebno pazljivo analizirati in ugotavljati v vsakem konkretnem primeru. V nasprotnem primeru samozavestno stališče priče in nekritičen odnos do nje ustvarjajo ugodne pogoje za zmoti.

Zaključek

Pristop k problemom prepoznavanja oseb v praksi kazenskega postopka zelo pogosto izraža globoko nepoznavanje in nerazumevanje vprašanj, ki se v zvezi z njimi pojavljajo. Kaže, kot da na potrebo po upoštevanju njihove delikatnosti niso niti najmanj vplivali številni primeri sodnih zmot, ki so nastali prav zaradi nepravilnega uporabljanja in vrednotenja dokaza. Glede na njegove izjemno pomembne psihološke dimenzije, ki ga spreminjajo v specifični vidik izjave priče, smo menili, da je potrebno našo pozornost usmeriti k vprašanju s tega področja. Povsem razumljivo je, da se z njihovim obravnavanjem ne izčrpava celota problemov prepoznavanja, kajti nič manj pomembna niso tista vprašanja, ki osvetljujejo njegov taktični in procesni vidik. Samo s samostojnim obravnavanjem je mogoče izpolniti zahtevo po čim popolnejšem vpogledu v zapletenost tega vprašanja.

⁶² M. Friedman et al., Feature saliency and recognition memory for schematic faces, str. 47; H. Ellis et al., An investigation of the use of the photofit technique for recalling faces, str. 29; G. Fisher, R. Cox, Recognizing human faces, str. 104; P. Ekman et al., Emotion in the human face, str. 42; C. Izard, The face of emotion, str. 64; S. McKelvie, The role of eyes and mouth in recognition memory for faces, str. 311.

⁶³ M. Going, J. Read, Effects of uniqueness, sex of subject and sex of photograph on facial recognition, str. 109; M. Cohen, W. Carr, Facial recognition and the von Restorff effect, str. 383.

⁶⁴ K. Laughery, R. Fowler, Factors affecting facial recognition, str. 59.

⁶⁵ K. Petterson, A. Baddeley, When face recognition fails, str. 406.

⁶⁶ S. McKelvie, op. cit., str. 45.

LITERATURA

1. Aćimović M.: **Uvod u psihologiju krivičnog postupka**, Beograd 1980.
2. Adams J.: **Human memory**, New York, 1967.
3. Adler A.: **Poznavanje čoveka**, Beograd, 1934.
4. Allport G., **Sklop i razvoj ličnosti**, Beograd, 1969.
5. Allport G., Postman L.: **The psychology of rumor**, New York, 1947.
6. Altavilla E.: **La psicologia giudiziaria**, Torino, 1955, itd.
7. Anderson J., Bower G.: Recognition and retrieval processes in free recall, »**Psychological re- ledging our limitations**, »**Journal of forensic society**«, 18/1978.
8. Argyle M.: **The psychology of interpersonal behavior**, London, 1971.
9. Asthana G.: Perceptual distortion as a function of the valence of perceived object, »**Journal of social psychology**«, 52/1960.
10. Berkun M. et al.: Experimental studies of psychological stress in man, »**Psychological mono- graphs**«, 15/1962.
11. Brown J.: **Recall and recognition**, London, 1976.
12. Bruner J. et al.: **A study of thinking**, New York, 1956.
14. Buckhout R.: Eyewitness testimony, »**Scientific American**«, 6/1974. Nearly 2000 witnesses can be wrong, »**Social action and the law**«, 2/1975.
14. Burt H.: **Applied psychology**, New York, 1948.
15. Chance J., Goldstein A.: Recognition of faces and verbal labels, »**Bulletin of psychonomic so- ciety**«, 7/1976.
16. Clifford B., Bull R.: **The psychology of person identification**, London, 1978.
17. Clifford B., Scott J.: Individual and situational factors in eyewitness testimony, »**Journal of ap- plied psychology**«, 63/1978.
18. Cohen M., Carr W.: Facial recognition and the von Restorff effect, »**Bulletin of the psycho- nomic society**«, 6/1975.
19. Craik F., Lockhart R.: Levels of processing: a framework for memory research, »**Journal of verbal learning and verbal behavior**«, 2/1972.
20. Davies G. et al.: Remembering faces: acknow- ledging different delay intervals, »**Journal of police science and administration**«, 1/1980.
21. Dudycha G. et al.: **Psychology for law enforce- ment officers**, Springfield, 1982.
22. Ekman P. et al.: **Emotion in the human face**, New York, 1972.
23. Ellis H.: Recognizing faces, »**The British jour- nal of psychology**«, 4/1975.
24. Ellis H. et al.: An investigation of the use of the photo-fit technique for recalling faces, »**The British journal of psychology**«, 6/1975. The deterioration of verbal descriptions over view«, 79/1972.
25. Feingold G.: The influence of environment on identification of persons and things, »**Journal of criminal law, criminology and police science**«, 5/1914.
26. Fisher G., Cox R.: Recognizing human faces, »**Applied ergonomics**«, 6/1975.
27. Friedman M. et al.: Feature saliency and re- cognition memory for schematic faces, »**Percep- tion and psychophysics**«, 10/1971.
28. Going M., Read J.: Effects of uniqueness, sex of subject and sex of photograph on facial reco- gnition, »**Perceptual and motor skills**«, 39/1974.
29. Goldstein A., Chance J.: Visual recognition me- mory for complex configuration, »**Perception and psychophysic**«, 9/1970.
30. Goldstein A. et al.: Face recognition and ver- bal description of faces from memory, **Meeting of psychonomic society**, Washington DC, 1977.
31. Gorphe F.: **La critique du temoignage**, Paris, 1927. L'appréciation des preuves en justice, Paris, 1947.
32. Grasberger R.: **Psihologija krivičnog postupka**, Sarajevo, 1958.
33. Graham M.: The confrontation clause, the hear- say rule and the forgetfull witness, »**Texas law review**«, 56/1978.
34. Gross H.: Über zengenprufung, **Monatsschrift für kriminalpsychologie und strafrechtreform**, Heidelberg, 1906. Criminal psychology, Boston, 1911.
35. Hellwig A.: **Psychologie und vernehmungstech- nik bei tatbestandermittlung**, Stuttgart, 1951.
36. Izard C.: **The face of emotion**, New York, 1971.
37. James W.: **Principles of psychology**, New York, 1950.
38. Kuehn L.: Looking down a gun barrel: Person perception and violent crimes, »**Perceptual and motor skills**«, 39/1974.
39. Laughery K. et al.: Time delay and similarity effects in facial recognition, »**Journal of applied psychology**«, 59/1974. Recognition of human faces: effects of target exposure time, target position, pose position and type of photograph, »**Journal of applied psycho- logy**«, 56/1971.
40. Laughery K., Fowler R.: **Factors affecting fa- cial recognition**, University of Huston, MUG file project, report no. 3, Huston, 1977.
41. Lindzey G.: **Handbook of social psychology**, Reading, 1954.
42. Loftus E.: **Eyewitness testimony**, Cambridge, 1979.
43. Loftus G., Loftus E., **Human memory: the pro- cessing of information**, Hillsdale, 1976.
44. McCarty D., **Psychology and the law**, Engle- wood Cliffs, 1960.
45. McGinnies E., Emotionality and perceptual de- fense, »**Psychological review**«, 56/1949.
46. McKelvie S.: The role of eyes and mouth in re- cognition memory for faces, »**American journal of psychology**«, 89/1976.
47. Münsterberg H.: **On the witness stand**, New York, 1908.
48. Murdock B.: Modality effects in short term me- mory: storage and retrieval, »**Journal of experi- mental psychology**«, 77/1968.
49. Norman D.: Towards a theory of memory and attention, »**Psychological review**«, 75/1968. **Models of human memory**, New York, 1970.

50. Noton A., Stark D.: Eye movements and visual perception, »Image, object and illusion«, 1971.
51. Parker C.: **Legal psychology**, Springfield, 1980.
52. Patterson K., Baddeley A.: When face recognition fails, »Journal of experimental psychology«, 3/1977.
53. Postman L., Bruner J., Perception under stress, »Psychological review«, 55/1948.
54. Redmount R.: The psychological basis of evidence practices: memory, »Journal of criminal law, criminology and police science«, 50/1959.
55. Ruback R., Greenberg M., Crime victims as a witness: their accuracy and credibility, »Victimology: an international journal«, 1—4/1985.
56. Shepherd J., Ellis H.: Effects of attractiveness on recognition memory for faces, »American journal of psychology«, 56/1973.
57. Stern W.: **Zur psychologie der aussage**, Berlin, 1902.
58. Taguiri R., Petrullo L.: **Person perception and interpersonal behavior**, Stanford, 1958.
59. Trankell A.: **Reliability of evidence**, Stockholm, 1972.
60. Tulving E., Thompson D.: Retrieval processes in recognition memory, »Journal of experimental psychology«, 87/1971.
61. Varendonck J.: Psychologie du temoignage, Gand, 1914.
62. Vickery K., Brooks L.: Time spaced reporting a »crime« witnessed by college girls, »Journal of criminal law, criminology and police science«, 29/1938.
63. Vodinelić V.: **Kriminalistika**, Beograd, 1972. Neka praktična i teoretska pitanja u vezi s predočavanjem radi prepoznavanja, »Naša zakonitost«, 5/1974.
64. Woodworth R., Marquis D.: **Psychology, a study of mental life**, London, 1971.
65. Yarmey D.: Psychology of eyewitness testimony, New York, 1979. Introspection and imagery reports of human faces, »Perceptual and motor skills«, 41/1975.
66. Yerkes R., Dodson J.: The relation of strenght stimulus to rapidity of habit information, »Journal of comparative and neurological psychology«, 18/1908.

UDK 343.982.323

Person Identification in Criminal Procedure — Psychological Aspects

Milovanović dr. Zoran, University Assistant, School of Law, Beograd

Establishing the identity of offenders on the basis of witnesses testimony has been one of the basic factors in the clarification of a great number of criminal offences. Searching for the offender proceeds on the basis of the perception and verbal description of the event and the offender's figure given by the witness. When the suspect has been finally apprehended by the criminal justice organs, he is confronted with the witnesses in order to verify their capacity for identification. The notion of identifi-

cation applies to the entire process which comprises perception, recalling and interpretation of the contents recalled. Each of these elements may potentially be the source of errors which may result — in an extreme case — in erroneous identification. It is only a short step from here to judicial error. By analyzing each of these elements we tried to emphasize the weak points of this kind of evidence and to indicate the need for critical evaluation of it in each individual case.